

Inleiding

Onze samenleving draait om relaties. En om geld. En die twee, die wringen met elkaar. Geld lijkt steeds meer te bepalen in onze samenleving. Wat doet dat met ons?

Geld doet sowieso al veel met jou persoonlijk. Geld kan je raken, aan je trekken, soms zelfs je levensgeluk bepalen. Vooral als je er te weinig van hebt. En één ding is zeker: ons geld levert ons steeds meer schulden op.

Maar, wat geld is, dat is ook maar ooit bedacht. Het is gebaseerd op spelregels, die gewoon onderweg zijn ontstaan. En schuld net zo goed.

Als het maar spelregels zijn, dan kunnen we die ook veranderen! De spelregels herschrijven, met elkaar. Zorgen voor ander geld, waar jij en ik meer aan hebben. Geld dat werkt voor iedereen. Geld dat onze samenleving losweekt uit de wurggreep van schulden. Geld dat ons niet meer uit elkaar speelt en zelfs kan zorgen voor sterkere banden onderling.

Dat zou wat zijn, zeg: als ons geld echt beter kan, dan krijgen we dus ook een betere samenleving. Zelfs een wereld vol nieuwe mogelijkheden! Kom, ik neem je mee op reis. Ontdek hoe onze spelregels zijn ontstaan en lees hoe we met nieuwe, logische spelregels uitkomen bij gezond

geld voor iedereen. Bij een eerlijke samenleving, waarin werken loont en geld niet meer alles bepaalt.

Kom je onderweg dingen tegen waar je niet mee bekend bent? Laat je er niet door afschrikken; zet je nieuwsgierigheid aan het werk! Denk bij het onbekende niet dat het ingewikkeld is, want dat is het niet, niet écht.

Houd vast dat dit boek over *samenleven* gaat – en daar heeft iederéén verstand van. Jouw mening daarover is net zo raak en waardevol als die van deskundigen en experts. Ga dit boek dus maar aan met een open en frisse blik; het verhaal neemt je bij de hand.

Verrassend misschien, maar onze afwisselende reis begint niet eens bij geld, maar bij schuld! *Buckle-up*.

Deel 1:

Verder zonder schuld

Alleen nog lenen om te investeren in de toekomst? En schulden maar kwijtschelden als ze onoplosbaar zijn? Dat pakt geweldig uit.

Lenen bestaat al zo lang er mensen bestaan. Mensen hebben de hele tijd dingen nodig, van eten en gereedschap tot kleding en een slaappleats. Maar, we kunnen natuurlijk niet alles wat we nodig hebben zélf verbouwen, in elkaar zetten, of de hele tijd bij ons dragen. In ons eentje redden we het niet. Daarom is het vaak handig om iets te lenen. In de oertijd bijvoorbeeld een handjevol graan en een kip. En tegenwoordig een biertje dat je later terugbetaalt met een tikkie.

Het toffe aan het *basisidee* van lenen is dat het meestal vanzelf goed gaat. Als je iets leent aan een bekende heb je geen dwangmiddelen nodig om het ook weer terug te krijgen – zoals rente, of zelfs geweld. Wanneer je iemand vertrouwt, is de belofte genoeg. Maar zo *easy-going* als jij en ik in kleine kring lenen en uitlenen, zo ontspoord is dat op grote schaal.

De moderne wereld zakt weg in een zuigend schuldenmoeras. In de jaren tachtig explodeerden de schulden van de mensheid, om daarna te blijven stijgen en stijgen. Zo hard dat in 2009, op het hoogtepunt van de schulden crisis, de hele wereldbevolking haar inkomen *bijna twee jaar lang* helemaal had moeten opgeven om haar totaalschuld terug te verdienen, de schulden van

FC Barcelona:
schoolvoor-
beeld van
ontspoord
leengedrag.

overheden, bedrijven en huishoudens. Zolang die barre schulden crisis duurde, konden we zowaar weer even op adem komen, qua schulden dan: de wereldschuld zakte wat terug. Maar kort erna groeide die alweer verder, naar nieuwe hoogtepunten, alsof er niks was gebeurd.

Grafiek: totaal-schuld van de mensheid, van 1950 tot nu.

Door nog heel veel méér schulden aan te gaan, wisten we ons aan onze eigen haren uit het moeras van de schulden crisis te trekken – als een heuse baron von Münchhausen, de legendarische verhalenverteller. In het laatste kwartaal van 2024 bereikten we ons nieuwste schuldrecord, gelijk aan bijna *drie keer* het jaarinkomen van alle wereldburgers samen. Niet eerder had de mensheid zoveel schuld: 324.000.000.000.000 dollar.¹ Ik word duizelig als ik de nullen probeer te tellen. Het bedrag komt neer op een schuld per wereldburger van bijna veertigduizend dollar.² Gefeliciteerd, je staat rood, en flink ook...

En als je alleen kijkt naar onze schuld als huishoudens? Ook door die bril zie je de schulden groeien als kool. Kopen op afbetaling en studieschulden; en ook onze enorme hypotheekschuld bijvoorbeeld, per inwoner de hoogste van Europa. Die liep op van 570 miljard euro vlak voor de schulden crisis, naar ruim 868 miljard eind 2025.³ Dat leek

De hypotheek-schuld is in Nederland astronomisch hoog.

geen probleem zolang de rente kunstmatig laag werd gehouden, maar nu de rente weer is opgelopen, zullen veel huiseigenaren in de problemen komen zodra hun rentevaste periode afloopt. Natuurlijk, er zit een goed onderpand onder de Nederlandse hypotheekschuld – de hoge waarde van onze huizen – maar dat

is denken in een kringetje: onze huizen zijn ook zoveel waard omdát we zoveel kunnen lenen. Dankzij de aftrek-bare hypotheekrente, die zorgt dat kopers meer kunnen bieden.

En de overheid? Die moet leningen uit de tijd van nul procent rente nu vernieuwen tegen een hogere rente. Daardoor is zij in drie jaar tijd al twee keer zoveel rente gaan betalen: tien miljard euro in 2025.⁴ Deze rentelast kan verder oplopen tot een taaie vijftien miljard euro als de overheid de totale staatsschuld zou moeten vernieuwen tegen drie procent.⁵ Begin september 2025 nog zorgden oplopende rentes op de staatsschulden van de Verenigde Staten en grote Europese landen voor flinke onrust op de beurzen.⁶ Vroeg of laat gaan oplopende rentestanden ons weer laten inzien dat we ons blauw betalen aan onze schulden.⁷

Oké, wel weer genoeg cijfers zo, vind ik. Het absurde is dat al deze schulden in ons systeem *de bedoeling zijn*. Je leest het goed. Niet alleen denken we dat al dat geld ooit wel weer bij ons terugkomt, nee, schuld, datgene waar ieder verstandig mens van áf probeert te komen, is niets minder dan de motor waarop wij onze economie laten draaien. Yep. Jij leeft en werkt in een schuldeneconomie, die wordt aangejaagd door telkens meer schulden. Er is steeds meer schuld nodig – of de boel zakt in elkaar.

DE UITDAGING

De eenvoudige kern: Geld = Schuld

Het gaat al mis bij de manier waarop ons geld wordt gemaakt. Het is een vraag die jouw nichtje van dertien je zou kunnen stellen: waar komt geld eigenlijk vandaan? De meesten van ons hebben geen idee, of nemen aan dat alle poen die nu in onze economie rondgaat, wel zal zijn gemaakt door de overheid, of de centrale bank. Door munten te slaan en bankbiljetten te drukken.

Maar nee, de overheid maakt helemaal geen geld. Helemaal niets. En onze centrale bank, De Nederlandsche Bank (DNB), maakt alléén het geld dat je kunt vasthouden: onze cash. Da's niet veel meer dan zeven procentjes van al ons geld.⁸ DNB kijkt hoeveel cash de samenleving nodig heeft: extra, of voor de vervanging van onze versleten munten of flappen. DNB vernietigt die en laat nieuw geld maken in muntfabrieken en drukkerijen. Maar al het andere officiële geld, het geld op onze bankrekeningen, *wordt gemaakt door de commerciële banken.*⁹

Cash: maar zeven procentjes van al ons geld.

Hoe dan? Onze banken maken geld bij zodra ze een nieuwe lening verstrekken. Op het moment dat ze de lening overmaken, maken ze dat geld bij; vanuit het niets. Consumptief krediet, hypotheeken, bedrijfsleningen... Bijna elke nieuwe euro in onze economie ontstaat doordat iemand een lening afsluit en dit geld gestort krijgt op een bankrekening. Daarvoor bestond dat geld niet, het wordt uit een hoge hoed getoverd. De bank heeft dat geld niet

eerst op een eigen rekening staan of in een kluis liggen. Toch koop jij met die lening een huis of iets anders – waarna er ineens meer geld rondgaat in de economie.

En dit gebeurt elke dag opnieuw. Elke bank met een vergunning voor sparen en lenen mag geld bijmaken. De bank verandert wat getallen op computers en ineens zit er meer geld in de economie. Het meeste van ons geld is op deze manier als schuld gemaakt! Al het geld op onze bankrekeningen. Dus open die bankapp van jou maar even: het geld dat jij op je rekening ziet staan, is de schuld van iemand anders. Echt waar: jouw geld is de schuld van iemand anders. Jouw geld staat helemaal niet ‘op de bank’, het ligt niet op jou te wachten in een kluis. En het is door jouw bank ook niet één keer uitgeleend of geïnvesteerd, maar wel vijf keer, of zelfs tot twaalf keer.

Door gewoon geld bij te maken. Een moderne bank is geen geldkist met een bepaalde hoeveelheid cash, bedoeld om uit te lenen. Banken lenen véél meer geld uit dan ze binnenkrijgen vanuit hun spaarders, investeerders en bedrijfswinsten. Als je naar de grote Nederlandse banken kijkt, is dat wel vijf keer zoveel.¹⁰ Officieel is het zelfs toegestaan om tot twaalf keer zoveel uit te lenen. Voor elke acht euro die banken binnenkrijgen, mogen ze weer honderd euro uitlenen.¹¹

Dit betekent ook dat de meeste banken simpelweg omvallen als we allemaal tegelijk ons spaargeld komen ophalen. Ze hebben dat geld helemaal niet! Omdat banken maar

Al het geld op onze bankrekeningen is gemaakt door de banken, als schuld.

Banken mogen tot twaalf keer meer geld uitlenen dan ze binnenkrijgen.

Dé nacht-
merrie voor
iedere bank:
een bankrun.

een *fractie* van het geld dat jij op je rekening hebt staan ook echt in kas hebben, noemen economen dit kunststukje ook wel ‘fractioneel bankieren’.

Terug naar het lenen. Naast die kleine buffers die banken moeten hebben, en het onderpand dat je ze bij sommige leningen geeft (zoals je huis), zorgt de bank natuurlijk vooral voor één ding. En dat is: de belofte van bedrijven, of van mensen zoals jij en ik, dat ze die lening in de toekomst terug zullen betalen. Met die belofte staat of valt alles. We lenen geld van onze eigen toekomst. Van het vooruitzicht dat we genoeg gaan verdienen om de lening ook weer af te kunnen lossen. Maar dan wel verhoogd met rente... We moeten dus méér gaan verdienen

Haak aan op
burgerinitiatief
Ons Geld: de
óverheid moet
ons geld gaan
maken.

(of onze broekriem aanhalen). Daarbij willen banken zo veel mogelijk winst maken, om uit te keren aan hun hongerige aandeelhouders. Het zijn commerciële ondernemingen. De rente op leningen is voor hen een belangrijk verdienmodel; dé manier om die gewilde winst waar te maken. Daarom willen ze graag zo veel mogelijk leningen slijten. En veel geld bijmaken, dus. Als de centrale bank, de landsbank die het geldsysteem bewaakt, de rente maar lekker laag houdt, dan lukt dat ook prima.

Groei moet
vóór alles gaan,
of de rente
nekt ons en
de economie
stort in.

Dat is mooi, kun je zeggen, want een tekort aan geld remt de economie. Als er niet steeds méér geld is, is economische groei simpelweg onmogelijk. In een *groeierende* economie, waarin we met elkaar telkens weer meer gaan verdienen, gaat steeds meer geld rond. Maar doordat banken dit nieuwe geld de eco-

nomie in slingeren als schuld-met-rente, móéten we met elkaar ook echt steeds meer geld gaan verdienen – of de rente nekt ons. Is het niet privé of op de zaak, dan wel als land; want het werkt niet anders voor een overheid met staatsschulden.

En daardoor zijn schulden de motor van onze economie geworden. Scherper gezegd: het bijmaken van geld door onze banken is dé aanjager van onze groeieconomie. Onze economie hangt aan het infuus van de groei omdat onze banken telkens meer schuld de markt in willen scheppen. En die groei is alleen mogelijk zolang we meer geld bijmaken. En dus meer schulden blijven maken. Een berg schulden.

Ik voel me overweldigd als ik vast wil pakken wat er nu echt gebeurt. Aan de ene kant komt er dus steeds meer geld bij en groeit het nationaal inkomen, dat afhankelijk is van die groeiende geldstapel en dus van groeiende schulden. Aan de andere kant zijn we allemaal gedwongen steeds harder en slimmer te werken om de gezamenlijke schuldenberg (plus rente) af te betalen. En voelt het alsof er altijd te weinig geld is; ook in een rijk land als Nederland.

Doordat onze economie is gebaseerd op schulden, en dus op rente, en dus op groei, en dus op geld bijmaken, en dus op nog meer schulden – dááardoor is ons hele systeem gericht geraakt op gedwongen groei. We moeten groeien. Daardoor weet zelfs een rijk land als

Onze economie is gebouwd op een schulden-spiraal die zichzelf blijft versterken.

Nederland de aandacht niet te verleggen van *welvaart* voor iedereen, naar *welzijn* voor iedereen. Door al die aandacht voor groei zijn we simpelweg vergeten waar de meeste mensen écht iets aan hebben: aan een economie die dynamisch en veerkrachtig is. Zodat zo veel mogelijk mensen kunnen leven en werken zoals ze zelf willen. Zelfs bij economische tegenwind. Maar nee, de economie moet groeien. Linksom of rechtsom. Punt. Uit.

Dus dáárdoor voelen we ons gejaagd

Deze schuldeneconomie, deze groeieconomie – deze *schuldengroeieconomie!* – bepaalt ongemerkt hoe wij Nederlanders ons leven leiden. Misschien herken je het wel. Het risico dat het geld opdraakt, ligt constant op de loer en zorgt voor onrust in ons leven en werk. Het jaagt ons voort. We moeten alsmaar méér verdienen. De bedrijfswinsten moeten alsmaar hoger. De belastinginkomsten moeten alsmaar groeien (of het kabinet moet bezuinigen). Dus, als je je afvroeg waardoor wij ons toch zo druk maken: hier is je antwoord. Onze samenleving jaagt naar *groei op groei*. Dat is nu eenmaal nodig door de rente, maar het stopt nooit. Doordat we zijn gaan werken met de spelregel dat het nieuwe geld dat nodig is, wordt bijgemaakt door commerciële banken die nieuwe leningen verstrekken. Zie daar maar weer van af te komen.

De tragiek is: hoe rijker we worden, hoe meer haast we krijgen. Kijk naar het leven in arme landen: daar lijkt

We accepteren dat einde-loze groei zorgt voor een steeds gejaagder leven.

de tijd veel minder snel te gaan. Zolang de schulden laag zijn, ligt ook het tempo lager én kunnen de mensen vaak makkelijker genieten. *Makes you think...* Het is eigenlijk stupide: we genieten niet van de overvloed van met elkaar méér dan genoeg hebben, nee, wij zuchten onder die eeuwige, zelfbedachte schaarste aan geld.

Dat zou heel anders zijn als we niet met z'n allen in de schulden zaten.

In plaats van te genieten van onze overvloed, kijken we aan tegen een steeds grotere schuldenberg, die wij (of onze kinderen) uiteindelijk niet meer terug kunnen betalen – hoe hard we als samenleving ook werken. Dat is de ellende van *groei op groei*: uiteindelijk groei je kapot.

Onze groeiende bubbel van geleend geld is dan ook gedoemd om ooit te knappen. Want dat is wat er gebeurt als we even niet meer weten te groeien, en onze schulden niet meer kunnen betalen: de bubbel knapt, bedrijven krijgen minder geld binnen, mensen komen zonder baan of zonder huis op straat te staan, banken raken hun verdienmodel kwijt, en de overheid moet bijspringen om die banken koste wat kost overeind te houden. Zoals dat gebeurde in de crisis van 2008; niet voor niets de 'schulden crisis' genoemd. Maar ook veel andere crises uit het verleden waren het gevolg van een opeenstapeling van schulden.¹²

Na tien renteloze jaren is de wereld verslaafder dan ooit aan schulden.

Ik hoop niet dat je nu somber afhaakt: dit boek staat vol goed nieuws. Vol hoopgevend perspectief. Even volhouden!

Zolang we met leningen investeren in de toekomst en er niet van stelen, gaat er natuurlijk niet veel mis. Investeren in mens, samenleving en natuur, en daar geen afbreuk aan doen.

Maar in een schulden economie staat niet centraal wat je met het geleende geld gaat dóén: de schuld zelf staat centraal. Banken letten donders goed op of ze hun geld weer terug kunnen krijgen: de spelregel is dat ze de schuld anders zelf moeten ophoesten. En gelukkig maar. Maar of de lener het geld ook in zinvolle dingen gaat steken? Er iets mee doet wat de samenleving iets oplevert? Daar letten ze niet of nauwelijks op. Laat staan of het geleende geld kan zorgen voor *schade* aan de samenleving, of de aarde.

Vergelijk banken met de Eerlijke Geldwijzer en stap soepel over met de Overstapservice.

Willen we naar een manier van leven die niet alles kapotgroeit, maar zich beweegt binnen de grenzen van onze aarde? Naar een situatie waarin lenen weer *investeren* be-

De nadelen van een op schuld gebaseerd geldsysteem.

tekent, binnen de grenzen van wat mens en natuur aankunnen? Dan is de oplossing in de kern eenvoudig. Dat kan als we het bijmaken van geld loskoppelen van schuld en onze schadelijke schuldenberg opdoeken. We hoeven geen afscheid te nemen van schulden op zich; we moeten afscheid nemen van de

ontspoorde rol die schulden zijn gaan spelen in onze economie en samenleving. Dit is natuurlijk geen kattenpis, het ligt *vé*r buiten onze *comfort zone*.

De economie van vandaag is nu eenmaal verslaafd aan schuld. Maar gelukkig: het kan stukken beter.

In dit eerste boekdeel laat ik je veel slimme ideeën en 5 logische oplossingen zien waarmee we ontsnappen aan de schuldenconomie. Van ondernemende initiatieven die van lenen weer een sociale aangelegenheid maken, tot een kringloop waarin elke zeven jaar alle kortlopende schulden worden kwijtgescholden – zodat elke kredietverlener gaat zorgen dat zijn leningen vóór die tijd aflopen.

HET SYSTEEM GING KAPOT

Hoe kon onze schuldenconomie ontstaan?

Maar eerst: *how did we get here?* Daar zullen toch goede redenen voor zijn geweest? Dat is eigenlijk best een adembenemend verhaal. Een paar historische ontwikkelingen waren beslissend bij het ontstaan van de schuldenconomie waarin we nu verzeild zijn geraakt.

De eerste ontwikkeling is het ontstaan van rente: al ver voor het begin van onze jaartelling. De wereldreligies hebben zich daar fel tegen verzet, al sinds de oudheid. De islam kent een verbod op rente. Ook in het christendom is rente eeuwenlang verboden geweest, en is dat volgens het Vaticaan formeel gezien nog steeds.¹³ Calvijn vond dat je alleen van rijke mensen rente mocht vragen.¹⁴ In de Bijbel staat dat je geen rente moet opleggen aan mensen die aan de grond zitten en uit nood lenen.¹⁵ En ook in het hindoeïsme en boeddhisme zijn er oude teksten en regels die rente als onethisch zien als die voor armoede zorgt, armen uitbuit of niet rechtvaardig is.

Rijk worden aan de schuldslavernij van arme mensen, en daar kun je in onze tijd arme *landen* aan toevoegen, wordt door de wereldreligies breed afgewezen. Een wijsheid die we in onze tijd kwijt lijken te zijn.

Hoe kon rente, ondanks deze heftige kritiek, toch zo'n grote rol in ons leven gaan spelen? Rente is ontstaan toen

Leen zaden van groenten, kruiden en bloemen, gratis bij Zadenbibliotheek Fryslân.

boeren schulden bij andere boeren begonnen op te bouwen. Zij leenden elkaar zaden en dieren. Omdat die zaden en dieren zich konden voortplanten, en de boeren deze opbrengst misliepen door het uitlenen, vonden zij het eerlijk om wat meer terug te vragen. Je kunt deze afspraak onder boeren zien als het eerste gebruik van rente.¹⁶ Weinig mis met deze faire rente, zou je zeggen. Rente ging pas een dubieuze rol spelen in ons leven toen het een *verdienmodel* werd. Dat begon met machthebbers en kooplieden die rente gebruikten om hun schuldehbers financieel uit te kleden. Of zelfs tot slaaf te maken.

Boeren niet helpen om te helpen, maar om ze tot slaaf te maken.

Voor een tweede belangrijke stap richting de schuldeconomie spoel ik een stukje door, naar een veelzijdige Italiaanse monnik aan het eind van de middeleeuwen; in 1494 om precies te zijn. In een heuse bestseller beschreef deze Luca Pacioli de complete wiskunde van zijn tijd. Daarin pakte hij óók nog even de methode van het Venetiaanse 'dubbelboekhouden' mee, die zorgde voor een nauwkeurige administratie die je makkelijk kon controleren.¹⁷ Binnen die methode was er het baanbrekende idee dat je ook geldbedragen die je uitleent – als ondernemer

of als bank – blijft *meetellen* in je bedrijfsbezit, net zoals je bijvoorbeeld ook de voorraden meetelt. Je bent het geld nu dan wel kwijt, maar dat komt in de toekomst toch weer terug? Het uitlenen van geld maakt je niet armer, een uitstaande schuld is iets waar je in de toekomst weer wat mee kunt. Eerst bezat je een som geld en nu bezit je een schuld. Er is eigenlijk niets veranderd.

Briljant gevonden, want geld dat je hebt uitgeleend kun je hierdoor ‘gewoon’ blijven gebruiken. Bijvoorbeeld omdat iemand anders op haar beurt geld aan jón wil lenen, met de schuld die jij bezit als onderpand. Of omdat je jouw uitstaande schuld kunt verkopen aan iemand anders. En hup, de schuldhebber is voortaan het probleem van iemand anders.

Dankzij deze nieuwe manier van kijken hoefde de groei van je bedrijf of bank niet meer te worden geremd door het uitlenen van geld. Iedereen kon nu in je boekhouding zien dat jij nog altijd even rijk was. En dus kon je ook bijna ongeremd geld gaan uitlenen. De geest was uit de fles. Het uitlenen van geld was geen reden meer om het wat rustiger aan te doen, met geld uitgeven of uitlenen. Niet nodig: gewoon optellen bij de bedrijfsbezittingen. Schuld = Geld. Hoe meer schulden je bezit, hoe rijker je bent!

De financiële revolutie die door het succes van Pacioli's boek werd ontketend, is als historisch feit vergeten. Toch staat het Venetiaanse dubbelboekhouden aan de basis van het moderne balansboekhouden. Een goede

Pacioli's boek maakte zelfs ontdekkingsreizen mogelijk.

vijfhonderd jaar later doen bedrijven en banken elke dag nog precies wat deze franciscaan beschreef.

Ik spoel nog een stukje door. In de achttiende eeuw maakten zakenbanken het mogelijk om schulden nu ook echt te gaan verhandelen. Ze bedachten nieuwe slimigheden en diensten, zoals obligaties, waarmee ze schulden konden opknippen en bundelen om ze netjes verpakt weer op de markt te gooien.¹⁸ Te verkopen aan de hoogste bidder. Dat gebeurde ook met hypotheeken; en bedrijven begonnen zelfs hun openstaande rekeningen te verkopen aan financiële instellingen.

Deze schuldenhandel was de derde bepalende stap richting de schulden economie. Nu begon rente, ondanks de wijze kritiek van wereldreligies, een grote rol in ons leven te spelen. Schulden werden anoniem: als je een schuld opkocht, was een partij die jij helemaal niet kende jou nu ineens geld schuldig. En misschien verkocht je die schuld zelf ook wel weer door. Misschien zelfs wel aan verschillende opkopers, door de schuld in stukken op te knippen.

Schulden zijn
anoniem en
abstract.

Vanaf toen maakte het voor de schuldeiser minder uit hoe het ging met de kinderen van de schuldehebber, bijvoorbeeld. De schuldeiser kende die kinderen helemaal niet. Schuldeisers werden harder, legden ook sneller beslag op de bezittingen van de schuldehebber – desnoods door zijn of haar faillissement aan te vragen. Je wilde natuurlijk niet moeten afboeken op je uitstaande schulden.

Daarvóór bepaalden ethische grenzen nog de regels van het spel, in een subtiel sociaal evenwicht tussen *mensen met geld*, en *mensen zonder geld*. Dat veranderde nu in een situatie waarin het ‘recht op rente’ mensen met en zonder geld uit elkaar drijft. Waarin onbalans bestaat tussen *mensen zonder schuld*, en *mensen met schuld*. Waarin het recht op rente als vanzelf steeds meer armoede oplevert. Het spel verhardde. Zo werd rente hét instrument dat de rijken rijker maakt en de ongelijkheid laat groeien. Een instrument van de machthebbers, dat zich niets aantrekt van morele grenzen of de wijze waarschuwingen van wereldreligies.

Schuldeisers hebben recht op rente.

Het dubbel-boekhouden in het groot.

Een laatste historische reuzenstap veranderde onze wereld-economie ten slotte in een heuse schulden-economie. Ooit was contant geld alleen maar een manier om geen goud te hoeven rondslingeren. Daaruit ontstond de ‘gouden standaard’, die het nationale geld keihard koppelde aan de waarde van goud, ondersteund door een enorme goudvoorraad – zodat de overheid met droge ogen kon beloven dat je je geld *altijd* kon inruilen voor goud (of er nu echt voldoende goud aanwezig was of niet). De goudvoorraad zorgde voor vertrouwen in het geld. Maar de belofte van inwisselbaarheid zette ook een rem op het bijmaken van geld en beperkte zo de ruimte voor het aanjagen van de economische groei, het opvangen van grote crises of het voeren van oorlog.

Overheden wilden sneller geld in de economie kunnen pompen en ook grote economen vonden het systeem on-

nodig star. Langzaam maar zeker ontstond het idee dat je ook wel vertrouwen kon hebben in een geldsoort waar een minder grote goudvoorraad achter zat, of die zelfs niet meer aan de waarde van goud zat vastgeklemt. De opkomst van vertrouwenwekkende centrale banken voor het beheer van de nationale geldsoort hielp hierbij.

Landen die de keus maakten om de gouden standaard los te laten, alleen binnenlands of ook in hun relatie met andere landen, konden flexibeler met het nationale geld omgaan. Zij gingen meer geld bijdrukken, meer schulden maken, en hun economie *pushen* op het wereldtoneel.

De Eerste Wereldoorlog en daarna de Grote Depressie zorgden voor een versnelling van de trend. Vanaf 1918 dekte de Nederlandse goudvoorraad nog maar veertig procent van al ons geld, en in 1936 klikte Nederland de waarde van ons geld zelfs los van die van goud. Als laatste land ter wereld. We konden niet anders: onze econo-

De gouden standaard, het kapitalisme en het socialisme.

mie zakte veel dieper weg dan die van landen die de koppeling juist vroeg hadden losgelaten. Nu werd de kans op een volgende financiële crisis alleen maar groter, zonder goud als de echte waarde onder ons geld – maar dat moesten we maar op de koop toenemen.

Om de wereld na de Tweede Wereldoorlog weer in het economisch gareel te krijgen, werd goud toen opnieuw belangrijk, als fundament onder de internationale economische relaties. Het geld van de meeste landen werd

via de dollar aan goud gekoppeld. Deze gouden stabiliteit zorgde voor nieuw economisch vertrouwen op het wereldtoneel.

Op 15 augustus 1971 ging er dan ook een schokgolf door de financiële wereld toen de Verenigde Staten, als een donderslag bij heldere hemel, de gouden standaard weer loslieten. En nu definitief. De standaard was de Amerikaanse economie te veel gaan afremmen, naar de smaak van president Richard Nixon, en hij moest en zou de Amerikaanse positie op het economische wereldtoneel versterken.¹⁹

Deze 'Nixon shock' dwong Nederland (en andere landen) om de koppeling met de dollar weer los te laten, acht dagen later al, en mee te gaan in een spel van flexibele wisselkoersen. Tegen de kracht van de dollar kun je nu eenmaal niet op, als kleiner land. Vanaf dat moment hadden onze centen geen enkele link meer met de waarde van goud. De hoeveelheid geld in onze economie kwam door het loslaten van de gouden standaard los te staan van onze gezamenlijke rijkdom. Voortaan was geld niet meer dan een getal. De waarde daarvan drukte vanaf nu alleen nog ons *vertrouwen* in dat geld uit.

De commerciële banken konden nu bijna eindeloos geld gaan bijmaken: zolang ze maar steeds meer geld uitleenden. Meer wisten uit te lenen dan er werd afgelost. Doordat de overheid haar rol als geldbeheerder en schatbewaarder losliet, viel er een belangrijke rem weg. Eeuwen- en eeuwenlang had-

De 'Nixon shock' gaf de financiële sector vrij spel.